

Боби Бадаревски

Bonnie Mann,
**Women's Liberation
 and the Sublime:
 Feminism, Postmodernism, Environment,**
 Oxford University Press, 2006.

Во каква релација стојат женското ослободување и возвишеното? Доколку возвишеното и понатаму останува категорија на постмодерното живеење, какво е местото на доживувањето на возвишеното во контекст на уметноста, погледната од перспективата на феминизмот? Книгата на Бони Ман, *Женскоïто ослободување и возвишеноïто*, е обид да се одговори на овие прашања; да се продлабочат темите на возвишеното и феминизмот и да се постави возвишеното како женско доживување исчистено од андроцентричноста.

Концептуалниот простор на книгата е постмодерната состојба со нејзините теориски протагонисти, како што се: Жан Франсоа Лиотар (Jean-François Lyotard), Фредерик Џејмјсон (Frederick Jamesson), па дури и Џудит Батлер (Judith Butler), која во САД е рецепирана како постмодернистичка авторка. Естетското доживување на возвишеното, коешто е централно во анализата на Ман, е согледано токму во овој постмодерен контекст. Какви се импликациите за феминистичкото движење од таа голема категорија на модернизмот, е централната тема во оваа книга.

Bobi Badarevski

Bonnie Mann,
**Women's Liberation
 and the Sublime:
 Feminism, Postmodernism, Environment,**
 Oxford University Press, 2006.

Në çfarë relacioni qëndrojnë çlirimi femërore dhe sublimja? Po qe se sublimja mbetet edhe më tutje kategori e të jetuarit postmodern, cili është vendi i përjetimit të sublimes në kontekst të artit, shikuar nga perspektiva e feminizmit? Libri i Boni Manit, *Çlirimi femëror dhe sublimja*, është përpyetje që të gjenden përgjigje për këto pyetje; të thellohen temat e sublimes dhe feminizmit dhe të vendoset sublimja si përjetim femëror i pastruar nga antropocentrizmi.

Hapësira konceptuale e librit është gjendja postmoderne me protagonistët e saj teorik, siç janë: Zhan Fransua Liotar (Jan-François Lyotart), Фредерик Xhемејсон (Frederick Jamesson), e madje edhe Xhudid Батлер (Judith Butler), e cila në SHBA receptohet si autore postmoderniste. Пërjetimi estetik i sublimes, që është pikë qendrore në analizën e Manit, është shqyrtuar pikërisht në këtë kontekst postmodern. Çfarë janë implikimet për lëvizjen feministe të kësaj kategorie të madhe të модернизmit, është темë qendrore në këtë libër.

Откако ќе го отфрли Кантовото решение за возвишеното како несоодветно за состојбата во која живее денешниот свет, Ман ќе ја анализира Лиотаровата интерпретација на возвишеното во постмодернистички контекст. Веќе на почетокот во текстот „Одговор на прашањето: Што е Постмодерна?“, Лиотар ќе ја разоткрие Хабермасовата (Habermas) идеја за улогата што уметноста треба да ја има во доцниот капитализам: таа (уметноста) и со неа посредуваното искуство треба да направат мост над бездната која ги раздвојува дискурсите на познанието, етиката и политиката и со тоа да направат пат за единството на искуството. Нема сомнение дека вака поставената цел на уметноста и естетското доживување е токму визијата на романтизмот за уметноста како еманципаторска сила во естетската држава. Преформулирана, таквата идеја ќе биде сфатена како исходиште и на историските авангарди: таа ќе биде метанарација којашто ќе го легитимира дејствувањето на уметностите.

Според Лиотар, овој утописки аспект на модерната уметност не се пројавува само низ нејзините социјални, не-уметнички форми, туку и низ непосредните техники на творење. Во сликарството, на пример, конзистентните форми, консекусоните на вкусови, се средствата што треба да ја осигураат надежта за исполнување на недостижната цел: заедно да се сподели стремежот кон не-прикажливото. Во еден така поделен свет, симболот не може да претставува централна уметничка фигура. Поетиката на модерната е втемелена во структурите на алегоричката, која естетската димензија ќе ја има во естетското доживување на возвишеното. Но, тогаш, која би била поетиката на постмодерната уметност? По што е таа различна од модерната?

Pasi ta hedh poshtë vendimin e Kantit për sublime si jo përkatëse për gjendjen në të cilën jeton bota e sotme, Mani do ta analizojë interpretimin e Liotarit për sublime në kontekstin postmodernist. Që në fillim të tekstit “Përgjigje pyetjes: Çfarë është Postmoderne?”, Liotari do ta zbulojë idenë e Habermasit (Habermas) për rolin që duhet ta ketë arti me kapitalizmin e vogël: ai (arti) dhe me të përvoja ndërmjetësuese duhet të bëjnë një urë mbi greminën e cila i ndan diskurset e njohurisë, etikës dhe politikës dhe me këtë të bëjnë një urë për unitetin e përvojës. Nuk ka dyshim se qëllimi i shtruar kësisoj i artit dhe përjetimit estetik është pikërisht vizioni i romantizmit për artin si fuqi emancipuese në shtetin estetik. E riformuluar, ideja e tij do të kuptohet si rezultat i avantgardave historike: ai do të jetë metanarracion i cili do ta legjitimojë veprimin e arteve.

Sipas Liotarit, ky aspekt utopik i artit modern nuk paraqitet vetëm në format e tij sociale, jo artistike, por edhe nëpër teknikat e drejtpërdrejta të krijimit. Në pikturë, për shembull, format konzistente, konsensusi i shijeve, janë mjetet që duhet të sigurojnë shpresën për plotësimin e qëllimit të paarrtshëm: së bashku të ndahet synimi drejt të pashpjegueshmes. Në një botë kështu të ndarë, simboli nuk mund të paraqesë figurë qendrore artistike. Poetika e modernes bazohet në strukturat e alegorisë, e cila dimensionin estetik do ta ketë në përjetimin estetik të sublimes. Por, atëherë cila do të ishte poetika e artit postmodern? Me çfarë dallohet ai nga modernia?

Одговорот би бил сличен со одговорот на прашањето за постмодерната како општествена состојба: таа е она што останува од модерната кога модернистичките естетички метанарации ќе се распадат. Постмодерната уметност и понатаму ќе ја споделува поетиката на возвишеното и немиметичкиот принцип на изразување, но, се разбира, таа ќе мора да развие сопствена, позитивна естетика, која нема да ги содржи оние аспекти на уметничката пракса коишто се последица на естетичките метанарации, значи, сето она кое на некој начин ја поттикнува нејзината утопска мисија. Во слична ситуација е и уметникот на постмодернизмот: делото што го создава не е водено со веќе востановени правила и не може да биде оценувано според одреден суд, во смисла дека врз делото би се примениле веќе познати и претпоставени категории. Напротив, правилата се она по што делото трага. Иако Лиотар не ја воведува експлицитно категоријата „concept“, таа, по сè изгледа, е имплицирана, зашто тој вели дека уметникот работи така за да произведе правила на она што ќе биде создадено. Постмодерното, според него, треба да се мисли како парадокс на предиднината: делото е модерно ако најпрвин било постмодерно; така виден, постмодернизмот не значи крај на модернизмот, туку состојба на негово раѓање, и оваа состојба е константна. Наизглед парадоксална, формулацијата на постмодернизмот како она-што-сè уште-не-е, е сосема исправна ако на односот пост/модо гледаме како на однос потенција/актуалитет. Делата имаат карактер на доживување и настан, зашто правилата за уметникот секогаш доаѓаат или предоцна или прерано.

Се чини дека феминизмот се наоѓа во ситуација на постмодерниот уметник; феминизмот како еманципаторски проект во својата класична евалуација е модернистички. Меѓутоа, реконструиран, испразнет

Përgjigjia do të ishte e ngjashme me përgjigjen në pyetjen për postmodernen si gjendje shoqërore: ai është ajo që mbetet nga modernia kur metanarracionet estetike moderniste do të shkatërrohen. Arti postmodern edhe më vonë do ta ndajë poetikën në sublime dhe në parimin jomimetik të shprehjes, por, kuptohet ky duhet të zhvillojë etikën e vet pozitive, e cila nuk do ti përmbajë ato aspekte të praktikës artistike të cilat janë pasojë e metarracioneve estetik, domethënë, e gjithë ajo që në një farë mënyre e nxit misionin e tij utopik. Në një situatë të ngjashme është edhe artisti i postmodernizmit: veprën që e krijon nuk udhëhiqet më me rregullat e njohura dhe nuk mund të vlerësohet sipas një gjykimi të caktuar, në kuptimin se në vepër do të kishin mundur të aplikohen kategoritë tash më të njohura dhe të supozuara. Përkundrazi, rregullat janë ato pas të cilave vepra shkon e gjurmon. Edhe pse Liotari nuk e fut në mënyre eksplicite kategorinë „concept“, ajo, sipas të gjithë gjasave, është e implikuar, për shkak se ai thotë që artisti punon asisoi që të prodhojë rregulla për atë që do të krijohet. Postmodernia, sipas tij, duhet të mendohet si paradoks i paraardhmërisë: vepra është moderne nëse më së pari ka qenë postmoderne; kështu i shikuar, postmodernizmi nuk do të thotë që është fund i modernizmit, por një gjendje e lindjes së tij, dhe kjo gjendje është konstante. Në shikim të parë paradoksal, formulimi i postmodernizmit si ajo – që – ende – nuk – është, është plotësisht e drejtë nëse në raportin post/mode shikojmë si në një raport potencë/aktualitet. Veprat kanë karakter të përjetimit dhe të ngjarjes, për shkak se rregullat për artisten gjithmonë vijnë ose shumë vonë ose tepër herët.

Duke se feminizmi gjendet në një situatë me artistik postmodern; feminizmi si projekt emancipues me evaluimin e tij klasik është modernist. Ndërkaq, i rikonstruiuar, i zbrazur nga versionet e tij potenciale esencialiste, fem-

од своите потенцијални есенцијалистички верзии, феминизмот постојано ги создава правилата на своето дејствување. Искуството на возвишеното е, и треба да биде, во центарот на феминистичкото движење, односно на женското ослободување. Но, Ман се прашува: дали прашањето на возвишеното искуство на феминизмот навистина ја наведува феминистичката позиција кон постмодернизмот како нужна и неопходна врска?

Иако прашањето за поврзаноста на феминизмот и постмодернизмот би можело да се постави само во однос на таканаречениот постмодерен феминизам, Ман го поставува генерално. Прашањето каква е користа или штетата од вклучувањето на постмодернистичката мисла во феминизмот, не е лесно, ниту може да биде решено едноставно. Таа нè потсетува на приговорите на Флакс (Flax) за неполитичноста или аполитичноста на постмодернизмот, што е директна спротивност на феминистичкиот проект.

Може да се забележи дека Ман неоправдано ги изедначува постмодернизмот и постструктурализмот, како да станува збор за една единствена теориска позиција. Постмодернистичките теории не се нужно постструктуралистички и обратно. Понекогаш дури и наивно, Ман го интерпретира постмодернизмот во неговиот популарен медиумски забавен манир како неогворна теорија која е лишена од политичка одговорност. Споредувајќи го постмодернизмот со феминизмот, таа потенцира дека феминизмот е социјална теорија која во својата основа е испитување на социјалната стварност од определена перспектива и која во својот фокус ги има жените, додека постмодернизмот дури и да ги има тие карактеристики, сепак, во своето непретендирање на вистината е ослободен од секаков вид критика.

inizmi vazhdimisht i krijon rregullat e veprimit të vet. Përvoja e sublimes është, dhe duhet të jetë, në qendër të lëvizjes femërore, përkatësisht të çlirimit femëror. Mirëpo, Mani e shtron pyetjen: a e sjell çështja e përvojes sublime të feminizmit me të vërtetë pozicionin feminist kah postmodernizmi si i nevojshëm dhe si lidhje e pakapërcyeshme?

Edhe pse çështja e lidhshmërisë së feminizmit dhe postmodernizmit do të kishte mundur të shtrohet vetëm në raport me feminizmin e ashtuquajtur postmodern, Mani e shtron si pyetje të përgjithshme. Pyetja se çfarë është dobia ose dëmi i inkuadrimit të mendimit postmodernist në feminizëm, nuk është e lehtë, as që mund të zgjidhet thjeshtë. Ajo na përkujton kritikata e Flaksit (Flax) për jo politikën dhe a politikën në postmodernizëm, që është kundërshti e drejtpërdrejtë e projektit feminist.

Mund të vihet re se Mani në mënyrë të paarsyeshme e barazon postmodernizmin dhe poststrukturalizmin, sikur të bëhet fjalë për një pozicion të vetëm teorik. Teoritë postmoderniste nuk janë doemos poststrukturaliste dhe anasjelltas. Ndonjëherë, madje edhe në mënyrë naive, Mani e interpreton modernizmin në manirin e tij popullor medial e argëtues si teori e papërgjegjshme e cila është privuar nga përgjegjësia politike. Duke e krahasuar postmodernizmin me feminizmin, ajo thekson se feminizmi është teori sociale e cila në bazën e saj është hulumtim i realitetit social nga perspektivë e caktuar dhe e cila në fokusin e saj i ka femrat, ndërsa postmodernizmi edhe po ti ketë këto karakteristika, megjithatë, me mospretendimin e vet të së vërtetës është i çliruar nga çdo lloj kritike.

И повторно, да се вратиме на централната тема, но сега во вид на прашање: дали искуството на возвишеност кое треба да биде централно на феминистичкото движење односно во женското ослободување, мора да биде разгледувано и поврзано со постмодернизмот, односно постструктурализмот? Се чини дека Ман се наоѓа во расчекор кога тврди дека „возвишеното ја одбележува нашата поврзаност со природниот свет и со другите луѓе во услови на постмодерност“ и истовремено е уверена дека „возвишеното е непостојано чувство“. Тогаш, можеме да се запрашаме: колку сериозно и оправдано да ја земеме предвид нејзината книга, или делот во книгата каде што таа се обидува да ги изнајде различните модуси на возвишеното кои „би ги артикулирале еманципаторските заложби на жените во политички и епистемолошки термини“?

Далеку од тоа дека книгата *Женскошо ослободување и возвишеношо* претставува тестирање на хипотезата дека која било форма на чувството на возвишено заради својата непостојаност не може да претставува категорија на феминистичката перспектива. Напротив, категоријата на возвишеното е централна и таа мора да најде свое место во феминистичката теорија и пракса. Сметам дека контрадикторноста на концепцијата на книгата произлегува од имплицитното поврзување на постмодернизмот со возвишеното. Можеби би било подобро Ман да напишала три книги: една за феминистичката естетика на возвишеното, друга за постмодернизмот и феминизмот, и трета за возвишеното и феминизмот, без оптоварување со постмодернизмот.

Но, замките на силогистичкото заклучување го имаат направено своето: ако постмодернизмот го изедначиме со теоријата за возвишеното во постмодернистичката литература, тогаш со сигур-

Dhe sërish, ti kthehemi temës qendrore, por tash në formë të pyetjes: a duhet që përvoja e sublimes e cila duhet të jetë qendrore në lëvizjen feministe përkatësisht në çlirimin femëror të shqyrtohet dhe të lidhet me postmodernizmin, përkatësisht me postrukturalizmin? Duket se Mani gjendet në një situatë të pavolitshme kur pohon se “sublimja e shënon lidhshmërinë tonë me botën e natyrshme dhe me njerëzit tjerë në kushte të postmodernes” dhe njëherësh është e bindur se “sublimja është një ndjenjë e paqëndrueshme”. Atëherë, mund të pyetemi: sa është serioze dhe e arsyeshme që të marrim parasysh librin e saj, ose atë pjesë të librit në të cilën ajo orvatet ti gjejë moduset e ndryshme të sublimes të cilat “do t’i artikulonin përpjekjet emancipuese të femrave në terminet politike dhe epistemologjike”?

Larg asaj se libri *Çlirimi femëror dhe sublimja* paraqet një testim të hipotezës se cila do formë e ndjenjës së sublimes për shkak të paqëndrueshmërisë së saj nuk mund të paraqesë një kategori të perspektivës feministe. Përkundrazi, kategoria e sublimes është qendrore dhe ajo duhet të gjejë me doemos vend në teorinë dhe praktikën feministe. Mendoj se koncepti kontradiktor i librit del nga lidhja implicite e postmodernizmit në sublime. Ndoshta do të kishte qenë më mirë që Mani të kishte shkruar tri libra: njërin për estetikën feministe të sublimes, tjetrin për postmodernizmin dhe feminizmin dhe të tretin për sublimen dhe feminizmin, pa ngarkesa me postmodernizmin.

Mirëpo, kurthat e përfundimeve si logjistike e kanë bërë të veten: nëse postmodernizmi e barazojmë me teorinë e sublimes në literaturën postmoderniste, atëherë me një siguri të madhe do të detyrohemi ta identifikoj-

ност ќе бидеме наведени да ја идентификуваме феминистичката позиција во контекст на возвишеното, и тоа такво возвишено како што се прикажува во тековната постмодерна литература. Доколку расчистиме со таквото изедначување, поентата на прашањето – каква е врската на феминизмот со искуството на возвишеното - навистина е инспиративна. Кој било феминизам, па дури и оној кој го нарекуваат постмодернистички, не би бил тоа што е, доколку не се храни со возвишеното чувство на праведност во поглед на статусот на жените. Лажните дилеми и навидум ненадминливите ситуации во кои се наоѓаат феминистичкото и постмодернистичкото мислење се само симптоми на состојбите на новите симбиози на овие две позиции.

јмë pozicionin feminist në kontekst të sublimes dhe atë të sublimes së tillë siç dëftohet në literaturën aktuale postmoderne. Nëse i pastrojmë punët me barazimin e këtyllë, poenta e pyetjes – çfarë është lidhja e feminizmit me përvojën e sublimes – me të vërtetë është inspirative. Cili do feminizëm, e madje edhe ai të cilin e quan postmodernist, nuk do të kishte qenë ai që është po që se nuk ushqehet me ndjenjën sublimen të drejtësisë në pikëpamje të statusit së femrave. Dilemat e rrejshme dhe në shikim të parë situatat e pakapërcyeshme në të cilat gjendet mendimi feminist dhe postmodernist janë vetëm simptome të gjendjeve të simbiozave të reja të këtyre dy pozicioneve.

Përkthim: Xhabir Ahmeti